

алафоннага працэсара сінтэзатара беларускага маўлення з’яўляецца важнай і разам з тым складанай задачай. Магчымасць аўтаматычнай апрацоўкі некаторых дадзеных дазваляе значна палегчыць працу лінгвіста па вырашэнні дадзенай праблемы.

Літаратура

1. Гецэвіч, Ю.С. Кампаненты для розных платформаў сінтэзатара маўлення па тэксце для інтэлектуальных сістэм / Ю.С. Гецэвіч, Д.А. Пакладок, Д.В. Брэк // Открытые семантические технологии проектирования интеллектуальных систем = OpenSemanticTechnologiesforIntelligentSystems (OSTIS–2013) : материалы III Междунар. науч.-техн. конф. (Минск, 21–23 февраля 2013 года) / редкол. : В.В. Голенков (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУИР, 2013 г. – С. 375–382.)

2. Лобанов, Б.М. Компьютерный синтез и клонирование речи // Б.М. Лобанов, Л.И. Цирульник / Минск, Белорусская Наука, 2008.

3. Цирульник, Л.И. Система синтеза речи по тексту для мобильных телефонов / Л.И. Цирульник, Д.А. Покладок // Речевые технологии. – 2010. – № 1. – С. 83–91.

І.А. Купцэвіч³

“АБЫ НЕ БЫЛО ВАЙНЫ”: СВЕТАПОГЛЯД БЕЛАРУСАЎ І ЎКРАЇНЦАЎ, АДЛЮСТРАВАНЫ Ў ПАРЭМІЯХ

Успрыманне чалавекам навакольнай прыроднай і сацыяльнай рэчаіснасці, свайго месца ў свеце, стаўленне да сябе і іншых людзей, ацэнкі, маральныя нормы і каштоўнасныя арыенціры – усё гэта складае светапогляд чалавека. Сукупнасць людзей, аб’яднаных на пэўнай тэрыторыі адным дзяржаўным утварэннем ці яго аналагамі і агульнай мовай, культурай, гістарычным мінулым – гэта ўжо народ, ці нацыя (паняцці ў гэтым кантэксце сінанімічныя). І пра светапогляд можна меркаваць у дачыненні не толькі да чалавека, але і да нацыі. Пры гэтым светапогляд нацыі не будзе з’яўляцца сумай ці сярэднім арыфметычным светапоглядаў яе прадстаўнікоў (якія могуць істотна адрознівацца), а будзе з’яўляцца наборам нейкіх тыповых характарыстык, уласцівых большасці прадстаўнікоў нацыі, характарыстык, якія прышчапляюцца людзям з маленства ў працэсе несвядомага пераймання калектыўнага досведу папярэдніх пакаленняў, што адбываецца само сабой праз любыя кантакты з асяроддзем, калі чалавек выходзіць сярод прадстаўнікоў пэўнага народа. Называецца ж гэты агульнанародны светапогляд, як вядома, менталітэтам. Менталітэт абумоўлены звычайна гістарычным лёсам народа і вызначае нацыянальную культуру, а разам з ёй адлюстроўваецца ў нацыянальнай мове, фарміруючы моўную карціну свету. Натуральна, што моўныя карціны свету розных нацый, як і іх менталітэты, істотна адрозніваюцца, паколькі яны фарміраваліся ў розных гістарычных абставінах. Моўная карціна свету народа праяўляецца, напрыклад, у безэквівалентнай лексіцы, адметных канатацыях слоў, фразеалагізмах, стылістычным ладзе мовы, у міфалогіі і

³ Студэнтка 6 курса завочнай формы навучання спецыяльнасці «Беларуская філалогія», навуковы кіраўнік дацэнт Т.Л. Чахоўская.

абрадавых формах культуры, стэрэатыпах, моўных паводзінах і г.д. Адным з самых зручных і паказальных спосабаў даследавання моўнай карціны свету пэўнай нацыі з'яўляецца аналіз парэміялагічнага фонду нацыянальнай мовы. Гэта абумоўлена тым, што ў прыказках і прымаўках фіксуецца шматвяковы досвед народа, яго стаўленне да традыцый, ацэнка пэўных паводзін людзей, з'яў рэчаіснасці, гістарычных падзей, уяўленне народа пра сябе, сваю краіну, пра суседнія народы і краіны.

Беларусы і ўкраінцы – два народы, сапраўды братэрскія: такімі нас зрабілі стагоддзі супольнай гісторыі, прычым гісторыі адносінаў не галоўнага і падпарадкаванага, а адносінаў раўнапраўных партнёраў. Таму ў рысах менталітэту беларусаў і ўкраінцаў можна знайсці нямала агульнага. І тым не менш гэта вельмі розныя народы: істотна адрозніваліся іх этнагенез, уплывы на іх культуру, ды і гісторыя ў нас супольная ўсё ж далёка не цалкам. І ўсе гэтыя адрозненні не маглі не адбіцца на моўных карцінах свету.

Ужо даўно стала показкай і жартам пра жыццёвую філасофію беларусаў фраза “абы не было вайны”. Мяркуецца, што беларусы за сваю гісторыю перацярпелі столькі войнаў, у тым ліку жахлівыя сусветныя XX стагоддзя, што менавіта вайна ўяўляецца ім самай страшнай магчымай бядой. І таму беларусы нібыта гатовыя трываць любыя няшчасці, любы прыгнёт, нястачу, бесперспектыўнасць, абы пазбегнуць гэтага найвялікшага зла ў свеце. Цяпер фразу “абы не было вайны” звычайна ўжываюць беларусы, жартуючы з саміх сябе, але вось пытанне: якая доля праўды ў гэтым жарце?

Актуальныя палітычныя падзеі непазбежна прымушаюць нас параўноўваць сябе з украінцамі і задумвацца: чым яны адрозніваюцца ад нас? Чаму яны аказаліся гатовымі да актыўнай барацьбы за лепшую будучыню для сваёй краіны, гатовымі нават загінуць у гэтай барацьбе? Чаму аказаліся гатовымі трываць часовы хаос і разлад у дзяржаве дзеля пабудовы будучага парадку і ладу? Чаму, калі паўстала знешняя небяспека для іх краіны, тысячы ўкраінцаў, не марудзячы, добраахвотна накіраваліся ў ваенкаматы, дзе адстойвалі чэргі, каб запісацца ў войска? Няўжо ў іх ёсць нешта, чаго няма ў беларусаў? А можа быць, і няма ніякага адрознення, і беларусы ў масе здольныя на падобныя ўчынкі, проста не ўзнікла яшчэ патрэбы?

Каб знайсці адказ на гэтае пытанне, мы вырашылі параўнаць прыказкі беларусаў і ўкраінцаў на ваенную тэматыку і высветліць, як два народы ставяцца да вайны, а калі ёсць розніца, то ў чым яна заключаецца.

Сярод беларускіх прымавак, прама ці ўскосна звязаных з паняццем вайны, пераважаюць парэміі, што тычацца рэкрутчыны, забору сялян у царскае войска. Прычым разглядаецца гэтая павіннасць як крайне непрыемная, але непазбежная. *Чырвонай шапкі не мінуць. Не смейся, брат, сам будзеш салдат.* Гэта трагедыя для сям'і: *ваяка ваюе, а жонка дома гаруе* (дарэчы, ідэнтычная прыказка ёсць і ва ўкраінскай мове: *войка воює, а жінка з дзіцьмі горює*). Адбывае салдат павіннасць нестаранна, без ахвоты: *салдат спіць, а служба ідзе*. Хаця ёсць і прабліскі адвагі і рашучасці: *салдат не баіцца і некла* (але магчыма, што сэнс іншы: салдата можна паслаць на любое заданне, любую небяспеку, і ён будзе

вымушаны выбірацца сам, каб захаваць сабе жыццё, якое больш ні для каго значэння не мае). Між іншым, сярод украінскіх прыказак у даступных крыніцах адзінкі тэматыкі “рэкрутчына” фіксуецца вельмі рэдка.

Звернемся да прыказак, у якіх непасрэдна сфармуляваны адносіны беларусаў і ўкраінцаў да самой вайны.

Вайна ўспрымаецца негатыўна як беларусамі, так і ўкраінцамі. Але беларусаў абурала, што яны мусяць ваяваць за іншыя, не свае інтарэсы, што простыя людзі гінуць, а нехта адседжваецца ў бяспецы, а потым карыстаецца плёнам вайны, мае з яе выгаду: *Адным вайна, а другім войначка. Вайна каму вяроўка, а каму дойна кароўка.* Цікава, што аналагічных украінскіх прыказак намі не зафіксавана, хаця беларускіх было вельмі шмат. Мы мяркуем, што ўкраінскія аналагі ёсць, але яны менш распаўсюджаныя і вядомыя. Магчыма, прычына ў тым, што ўкраінцы, казакі ваявалі звычайна толькі за свае інтарэсы і гэта пакінула значна мацнейшы след у іх ментальнасці, чым рэкруцтва. Тым не менш, украінцы таксама ўспрымаюць вайну негатыўна, але збольшага, як сведчаць прыказкі, праз яе разбуральную сутнасць: *Про вйну гарно чути, але тяжко її бачити. Якби тому тряся, кому вйна щастя. Мир будує, вйна руйнує.*

Таксама беларусам непрыемныя “пабочныя эфекты” вайны: так, пасля перамогі знаходзіцца многа тых, хто не меў да яе дачынення, але хваліцца сваім удзелам у ёй: *Пасля раці многа храбрых.* Падчас ваенных дзеянняў узнікае многа чутак, дэзынфармацыі, людзі разгубленыя і не ведаюць, каму і чаму верыць: *У голад намруцца, у вайну налгуцца.* Украінцы ж ставяцца прагматычна: іх не задавальняе, што вайна патрабуе вялікіх выдаткаў: *Вйна гроши ість, аж дим устає.*

Украінцы падобныя да беларусаў у стаўленні да чалавечых ахвяр на вайне. Нікому з іх не хочацца праліваць кроў лішні раз: *Кроў не вада: праліваці шкада* (аналагічная прыказка ёсць і ва ўкраінскай мове). Але вайна ёсць вайна: і калі ўзяўся ваяваць, дык будзь гатовы да кровапраліцця: *Не было такое вайны, каб камякамі стралялі. Вайна кроў людскую п’е. Мора без вады, а вайна без крыві не бывае. Вйна людей ість, а кров’ю запива. На вйні не без убитого. На чужу голову йти, треба й свою нести.* Такім чынам, ахвяры на вайне – непазбежнасць, і з гэтым можна толькі прымірыцца.

З гэтага вынікае, што беларусы і ўкраінцы, хоць і не надта жадаюць, але згодныя пры патрэбе ваяваць і па-філасофску ставяцца да магчымасці кровапраліцця. Як жа тады ў іх з “баявым духам”?

І тыя, і іншыя гатовы на многае толькі пад добрым кіраўніцтвам: *За ваяводам гошым усё зможам. Без гетьмана немає вйська. Міцний полк командиром.*

Беларусы ведаюць, што трэба быць дзейнымі і рашучымі, каб нечага дасягнуць: *Стоячы горад не возьмеш.* Але сваю рэальную рашучасць хаваюць пад пагрозлівымі намёкамі: *Для нас капаюць ямы, ды лягуць у іх самі.* Можа быць, гэта таму, што разважлівасць у нас пераважае над агрэсіўнасцю: *Сцеражонага бог сцеражэ. А ўкраінцы адказваюць: Бережonego бог береже, а козака шабля стереже.* Украінцы спадзяюцца толькі на свае сілы і за намёкамі

не хаваюцца: *В бою козак себе славіць не на язіці пілюкою, а конем та шаблякою. І пагражаюць ворагу таксама адкрыта: Рана від кулі глыбока, а від шаблі шырока* – казакі з шаблямі нічым не горшыя за ворагаў з кулямі, і могуць даць ім “сіметрычны адказ”.

Хаця трэба быць шчырымі: калі беларусу дапячы, тады яму і аглобля *служыць за зброю!*

Магчыма, беларусы і сапраўды больш разважлівыя і менш рашучыя, чым украінцы, аднак і абедзве нацыі, як мы ўжо адзначалі, гатовы пры пэўных умовах праліваць кроў і ахвяраваць сабой. Але дзеля чаго?

Вядома, дзеля галоўнай каштоўнасці – свабоды: *Лепш смерць на волі, чым жыццё ў няволі. Не будзе таго ніколі, каб мы жылі ў няволі. Краце вмерці стоячы, як жыці на колінах. Воля дарожча за жыцця.* Вось толькі дзеля якой свабоды? Асабістай, свайго роду, сайго паселішча, сваёй краіны?

У беларускіх прыказках вобраз краіны, вялікай радзімы ўвогуле не праглядаецца. Праведзены аналіз беларускіх прыказак дазваляе сцвярджаць, што для беларуса радзіма абмяжоўваецца яго хатай: *Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка. Благая тая птушка, што свайго гнязда не бароніць.* Беларус трымаецца за сваю хату, гатовы яе абараняць, а вось паняцце свайго краю для яго адсутнае. Ёсць толькі ўяўленне пра нейкі эфемерны вольны край, дзе хацелася б жыць: *там жыццё рай, дзе свабоды край* – але няма імкнення ўласны край зрабіць вольным, бо і паняцця краіны няма. Вядома, можна апраўдаць гэта складанай гісторыяй без уласнай дзяржаўнасці, але хіба ва ўкраінцаў дзяржаўнасць як такая была больш моцнай? Ва ўкраінскіх прыказках вобраз краіны і радзімы вельмі яркі: *Україна – козацька мати. За рідний край жыцця віддай.* Украінцы маюць і паняцце краіны, і разуменне, што для яе абароны неабходнае народнае яднанне: *І Полтаву б дістали, якби були адностаіно стали!*

Фактычна беларусы не маюць за што ваяваць, дзеля чаго яднацца. Таму і лічаць, што *лепей дома хлеб аўсяны, чым на вайне пытляваны.* Для ўкраінцаў або перемогу здобуці, або вдома не бути. І дзеля перамогі яны гатовыя на многае. *Хоч пика в крові, та наше взяло. Хоч важка була дорога, зате наша перемога.* І тут іх суцяшае перспектыва: після вайны заўжды мир бувае. А значыць, не так і страшна паваяваць нейкі час дзеля лепшай мірнай будучыні.

Але ментальная адсутнасць сваёй краіны – гэта не адзіны светапоглядны грэх беларусаў, які адлюстраваліся ў іх моўнай карціне свету. Прыказкі дэманструюць, што беларусы паталагічна баяцца любых зменаў. *Лепей нічога, чым благога. Хоць памалу, але добра. Не руш нічога і не бойся нікога.* І хаця апошняя прыказка зафіксавана і ва ўкраінскай мове, там ёсць адна, сэнсавых адпаведнікаў якой не знайшлося ні ў адной з даступных нам крыніц: *Піду ще в пекло, хоч буде гірше, та інше!*

Для ўкраінца вайна – зло, але часам неабходнае. І калі трэба абараніць нават не сям’ю, а сваю краіну, украінец гатовы ахвяраваць сабой дзеля супольнай справы, дзеля пераменаў да лепшага. Украінец не хоча разбурэнняў і

ахвяраў, але гэта палохае яго меней, чым перспектыва ўласнай несвабоды і несвабоды краіны.

Для беларуса вайна – зло, навязанае звонку ў інтарэсах іншых людзей, а таму незразумелае і дакладна не патрэбнае – наадварот, яго трэба пазбягаць любым спосабам. Беларус гатовы абараняцца тады, калі трэба абараніць яго ўласную свабоду, яго сям’і, яго дому, але не гатовы абараняць свабоду краіны, калі пры гэтым для яго нага кола камфорту няма відавочнай небяспекі. Бо само паняцце сваёй краіны ў беларуса адсутнічае, калі мы кажам пра тыповую моўную карціну свету традыцыйна выхаванага ў Беларусі чалавека. Беларус не стане ахвяраваць сабой дзеля супольнай справы і пераменаў да лепшага, бо перамены для яго – нешта непрадказальнае, незапланаванае, некіраванае, а таму – яшчэ адно зло. Той, хто не жадае перамен, плыве па плыні, і таму не стане змагацца за якую-кольвек ідэю, нават ідэю краіны, бо гэта значыць пайсці насуперак. Усё, з чым саштурхне яго плынь, ён прыме – *абы не было вайны*.

Такім чынам, парэміялагічныя адзінкі беларускай і ўкраінскай моў выразна паказваюць розніцу ў менталітэце гэтых двух народаў. Розніцу, на першы погляд, невялікую, але істотную. І сапраўдная мяжа паміж такімі падобнымі братэрскімі народамі праходзіць не ў Палессі, а ў сьвядомасці. Ці пераадолеюць калі-небудзь беларусы гэту мяжу?..

В.М. Лапанік⁴

СУФІКСАЛЬНЫЯ ПРЫМЕТНІКІ-ПАРОНІМЫ Ў СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫХ ГНЁЗДАХ З КАРАНЬМІ ЛАЦІНСКАГА ПАХОДЖАННЯ

Адным з відаў семантычнай сувязі слоў, якія існуюць у межах словаўтваральных гнёздаў (СГ), з’яўляюцца паранімічныя адносіны.

Правільнае выкарыстанне слоў-паранімаў у вусным і пісьмовым маўленні знаходзіцца ў непасрэднай залежнасці ад умення размяжоўваць іх семантыку. У адваротным выпадку ўзнікае праблема адэкватнага ўспрымання напісанага, праблема поўнага або частковага неразумення суб’яднікам адзін аднаго, што прыводзіць да камунікатыўнай няўдачы.

Разабрацца ў складанасцях параніміі ў многім дапамагае вывучэнне дэрывацыйных адносін паранімаў. У сучаснай беларускай мове для шматлікіх паранімаў, якія з’явіліся ў выніку дэрывацыі, зыходнымі сталі словы з каранямі лацінскага паходжання, асвоеныя на розных этапах моўнай практыкай. Таму вывучэнне словаўтваральных гнёздаў з каранямі лацінскага паходжання з’яўляецца дастаткова інфарматыўным у плане аналізу паранімічнага матэрыялу.

Для вызначэння асноўных прычын узмацнення семантычных размежаванняў аднакаранёвых утварэнняў былі разгледжаны СГ з каранямі лацінскага паходжання, на базе якіх утварыліся аднакаранёвыя паранімы.

⁴ Саіскальніца кафедры сучаснай беларускай мовы, навуковы кіраўнік прафесар А.А. Лукашанец.